

Indledning

Af Hans-Christian Eisen

Årbogen for Historisk Samfund for Roskilde Amt for 2004 er vendt tilbage til et mere traditionelt udseende, selv om der dog er tilstræbt et overordnet emne. Årbogen lægger op til at dække perioden fra 1834 til 1975. Emnerne i bogen er meget forskellige, selv med det overordnede emne: "Den politiske og administrative udvikling i Roskilde Amt".

Udgangspunktet for denne Årbog var desuden det forslag til strukturreform, som blev fremlagt i begyndelsen af 2004 af indenrigsminister Lars Løkke Rasmussen, og som skulle ændre på den kommunale struktur, som var resultatet af kommunalreformen fra 1970.

Når man ser tilbage på udviklingen af Danmarks administrative opdeling, så var udgangspunktet oprindeligt herrederne, der er de ældste kendte geografiske enheder. De dannede grundlaget for den administrative inddeling, som blev gældende i det meste af perioden efter 1834. Købstæderne indtog allerede i middelalderen en temmelig selvstændig stilling, som dog blev ophævet under enevælden. Denne ændring kom dog ikke til at gælde for hovedstaden København, idet byen havde opnået nogle særlige privilegier i kølvandet på krigene mod svenskerne, hvor byen København blev begunstiget af Frederik den tredje på grund af indsatsen under belejringen.

Denne situation blev der først ændret på efter indførelsen af Provinsialstænderne i 1834. Helt konkret blev det gennemført ved tre kongelige forordninger mellem 1837 og 1841, og retsgrundlaget for det kommunale Danmark blev endelig fastlagt i Grundloven fra 1849, hvor det i § 96 blev bestemt, at "Communernes Ret til, under Statens Tilsyn, selvstændig at styre deres Anliggender vil blive ordnet ved Lov." ¹ Det var hensigten, at man dermed skulle give kommunerne større selvstændighed og samtidig give borgerne større indflydelse på sammensætningen af de kommunale råd. Det var meningen, at den kommunale forvaltning skulle mere end blot forvalte. Den skulle samtidigt være et led i udviklingen af folkestyret i Danmark. De demokratiske ideer krævede, at de sager, der berørte en bestemt be-

folkning i et bestemt område også skulle styres af den lokale befolknings lokalt valgte repræsentanter.

I *Traps Danmark* 5. udgave står der, at "Fra gammel tid deles kommunerne i forskellige grupper. De vigtigste er: København, købstæder og på landet amts- og sognekommuner. Kommunerne i disse fire grupper er forskellige med hensyn til styreform og selvstændighed overfor staten, og mellem de to kommuneformer på landet er der tillige en funktionsdeling, således at amtskommunen overtager visse fællesopgaver, især hospitalsvæsen og de vigtigste veje, medens de øvrige kommunale anliggender hører under de meget mindre sognekommuner. Foruden disse hovedgrupper findes en indbyrdes meget forskelligartet mellemgruppe mellem købstæder og sognekommuner; hertil hører især de københavnske omegnskommuner, handelspladsen Marstal og de sønderjyske flækker."² Denne udgave af *Trap* blev den sidste inden den store kommunalreform i 1970, og det er her, man kan søge oplysningerne om de mange amter og kommuner, der på det tidspunkt var i Danmark - det Danmark, der var forudsætningen for Niels Bentsens artikel om den store kommunalreform, og dens betydning for Roskilde amt.

Det var i enevældens sidste år, at der blev problemer med den "offentlige mening". Der var forvisninger og flere fængslinger af den ny tids politiske ledere. De mest berømte var dr. Dampe og senere Orla Lehmann. Det er også i denne periode, at der så småt begyndte at dukke partier op i Danmark, og noget af det første var oprettelsen af Bondevennernes Selskab i 1846, selv om samtiden endnu ikke opererede med partibegrebet. 1700-tallets diskussionsklubber må i denne forbindelse nok regnes som de forsigtige forløbere for en bredere oplysningsbølge i Danmark.

Dr. Dampe³ blev påvirket af den franske revolution og tiden derefter. Men det var svært at slå sig op på revolutionære ideer, fordi Kongen var afholdt af sine undersåtter, som havde andet at tage sig til end en debat om frihed og menneskerettigheder.

Dampe forsøgte at stifte et selskab for at få indført en fri forfatning, og statens ledere frygtede virkelig Dampes aktiviteter, fordi man værnede om den absolutte kongemagt.

Dampe var en forunderlig mand i en brydningstid. Han vandt bl.a. universitetets guldmedalje, han forsøgte at løse

problemerne i den danske retskrivning, og han skrev en disputats om koranens æstetik og etik.

Hans religiøse forhold og åbenmundethed bragte ham i konflikt med regeringen. En dag holdt han en prædiken i Helligåndshuset over "Frihedens Overensstemmelse med Kristendommens Aand", den var absolut upolitisk og handlede ikke om politisk frihed. Alligevel skrev biskop Münster en indberetning til kongens kancelli. Kancelliet forbød derefter dr. Dampe at prædike og holde foredrag.

Dampe forsøgte at komme i audiens hos Fr. VI, hvilket var meget almindeligt. Dampe opnåede dog ikke at få audiensen, og han led alene i sin kamp for folkets ret. Alle Dampes tidligere støtter og meningsfæller blev enten spioner eller "fordampede".

Til sidst blev Dampe arresteret. Han blev ført til Politikammeret på Gammeltorv, og den 14. dec. 1821 blev han idømt Livsstraf. Dommen blev dog forvandlet til Livsvarigt fængsel under streng bevogtning på Kristiansø. Her sad han indtil 1840, hvor han fik ophold på Bornholm. Han fik i 1848 sin fulde frihed og rejste til København.

I den periode Dr. Dampe var forvist til Bornholm, gik en ung mand - David Spichmann - rundt i Roskilde og tænkte. Julie Katlev har skrevet historien om David Spichmann og hans lille bog om opbygningen af et nyt og ubeboet land.

David Spichmann sendte bogen til sin faderen med en flot dedikation :

"Kjære Fader!

Idet jeg beder Dig at modtage denne lille Tankesamling, er det mit hjerteligste Ønske, at Du snart maatte kunne se Dig omgivet af den Lyksalighed som sammen viser Dig mulig.

Gid Fornuftens og Kjærlighedens sande Svar maa omstraale Dine kommende Dage.

Din hengivne Søn

G.D.F.M. Spichmann" ⁴

Men selv i en utopi kan der ligge nogen tanker, som passer til samtidens samfund. Danmark var under forandring.

Stænderforsamlingerne blev på det tidspunkt den meget forsigtige overgang til den første frie forfatning i Danmark, selvom demokratiet var stærkt begrænset. Det var kun få, der kunne vælge. Stemmeretten blev dog udvidet

således, at flere kunne stemme ved valgene til Folketing end ved valgene til Stænderforsamlingerne - det var dog stadigvæk kun noget, der gjaldt for mændene. Den ene af de 4 stænderforsamlinger, som blev oprettet i kongeriget og hertugdømmerne, blev placeret i Roskilde. Det fik de handlende til at bestille ekstra vin til deres forretninger. Det er nogen af de forhold, som Eva Tønnesen finder frem i sin beskrivelse af Stænderforsamlingen i Roskilde. Roskildes borgerskab - og logiværter - så virkelig frem til, at Stænderforsamlingen kom til byen. Og de deputerede kunne til det sidste møde komme til byen med toget fra København. Grundloven var også ved at komme på skinner. På mødet i april 1848 fremlagde regeringen i Roskilde og i Viborg et udkast til valglov til en grundlovgivende Rigsforsamling.

Det var en meget spændende periode for hele Danmark, og det fik naturligvis også indflydelse på købstaden Roskilde. I en artikel om det kommunale bystyre i Roskilde beretter Eva Tønnesen om købstadens udvikling i den periode, hvor Stænderforsamlingen fungerede i Roskilde, hvor hun også peger på, at Roskilde få år tidligere havde fået den første rigtige avis, og man kan på en måde sige, at det blev til begyndelsen "på den offentlige mening i Roskilde".

Dermed kommer årene i enevældens slutning til at være en vigtig del i dette årsskrift.

Det andet tyngdepunkt ligger omkring slutningen af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet. Spektret spredes ud fra valgene i Roskildekredsen, over forbrydelse og straf og til, at kvinderne ryger cigar og får stemmeret.

Hvordan det gik med valgene i Roskilde, bliver analyseret af Gorm Bruun Hansen, som både redegør for valgteknikken med flertalsvalg i enkeltmandskredse og for resultaterne, som viser en stigning i tilslutningen til valgene, hvor stemmeprocenten udvikler fra sig 22,5 % i 1852 til 81,4 % i 1895.

Jørgen Vogelius fremlægger i sin analyse over kriminaliteten blandt andet en oversigt fra anholdelsesprotokollen hos Roskildes Byfoged. Han gennemgår desuden sager mod "store fisk" og beretter om byens søde liv omkring århundredeskiftet. Her får man indtryk af, at der må have været kedeligt på afholdsrestaurationen på Hestetorvet - men folk kom der vel frivilligt! I denne artikel får vi et blik

ind bag historiens forside og får øje på de mere almindelige mennesker.

Indgangspersonen i Julie Katlevs artikel om udvidelsen af valgretten er Alice Wied, som var gift med Gustav Wied, og det hele fører frem til en analyse af, at kvinderne får valgret til de kommunale råd i 1908.

Men der er da andre temaer, som godt kunne have for tjent en nærmere undersøgelse i dette årsskrift. Det gælder f. eks. den episode fra provisorietiden i Gl. Roskilde Amt, hvor Gammel Roskilde Amts Skytteforening, 8. Kreds af 28. marts 1891 spillede en særlig rolle. Bestyrelsen vedtog på et tidspunkt at fjerne kongens navnetræk fra foreningens fane på grund af utilfredshed. Men man fik Skytteforeningens ledelse på nakken, og den gav besked på at sætte kongens monogram på igen eller gå af! Medlemmerne foretrak dog at ændre foreningens navn til 18. Kreds.⁵

Der er mange flere emner, som trænger til en nærmere undersøgelse, og jeg nævner blot nogle få her:

- På en del større gårde i amtet kom det i perioden til uro, som oprindeligt var rettet imod ejere og forvaltere af tysk herkomst.
- Borgmestre var indtil 1919 kongeligt udnævnt. Det samme gjaldt byfoged og by- og rådstueskriver, hvilken rolle fik det for den politiske udvikling i landet?
- To-klassevalgsystemet - hvor de rigeste (dvs. de største skattebetalere) kunne stemme to gange. Det må have virket konserverende på magtens strukturer.
- Ting- og arresthusets historie, det blev bygget til at give husly til blandt andet Amtsrådets møder og administration i 28. maj 1878 (Gl. Roskilde Amt.) samt til "lov og ret" i Roskilde, Ramsø, Tune og Lejre Herreder. Gl. Roskilde Amt var en del af Sjællands Stiftsamt, men en selvstændig amtsråds-kreds, som blev etableret i 1842. Stiftsamtmanden boede i København. Men ministeriet fastsatte, at rådets møder skulle finde sted i Roskilde (på Rådhuset), og Amtet betalte 3/4 af byggeriet.

Årbogen for 2004 dækker, som det ses et bredere spektrum af undersøgelser af forhold i Roskilde Amt i perioden 1834 til 1970. Årbøgerne for de kommende 2 år vil tage udgangspunkt i den samme periode. Den ene berette om den

partimæssige udvikling i Roskilde Amt, og den anden vil beskrive den erhvervsmæssige udvikling i amtet i samme periode.

I de seneste år har vi forsømt at trykke formandens beretninger fra de årlige generalforsamlinger. Derfor er en række af formanden Erling Bondesens beretninger optrykt bagerst i dette årsskrift. Det drejer sig om beretningerne fra årene 1999 til 2004.

23-11-2004

Noter:

¹ *Danmarks Riges Grundlove*, udgivet af Henning Koch og Kristian Hvidt, 1999.

² *Trap Danmark*, 5. udg. bd. 1 s. 212. 1959.

³ Jacob Jacobsen Dampe er født i 1790 - året efter den franske revolution og dør i 1867.

⁴ Lokalthistorisk Arkivs originale eksemplar af David Frederik Spichmanns bog. Se også årbogens forside.

⁵ Læs mere i Martin Hansen: *Hedehusene, Kallerup og Baldersbrønde gennem tiderne*. Hedehusene 1974.